

Järva reflektum - ett gestaltungsförslag på begravningsplats på Järvafältet

Järva reflektum - ett gestaltungsförslag på begravningsplats på Järvafältet

Sveriges lantbruksuniversitet, Fakulteten för naturresurser
och lantbruksvetenskap, institutionen för stad och land

Examensarbete för yrkesexamen på landskapsarkitekt-
programmet 2010. EX0435 Självständigt arbete i land-
skapsarkitektur E, 30 hp.

Nivå: avancerad E

Författare

© Kristina Öst, e-post: 105kros1@stud.slu.se

Titel på svenska

Järva reflektum - ett gestaltungsförslag på begravnings-
plats på Järvafältet

Title in English

Järva reflektum - a design concept for a cemetery on Järva
Common

Handledare

Petter Åkerblom, institutionen för stad och land, SLU

Examinator

Ylva Dahlman, institutionen för stad och land, SLU

Foto och kartor:

Bilder används med tillstånd av upphovsman:

Sid 2, Rikamo stål AB

Sid 4,10,14,15 och som underlag på s. 7,10,11,12
Kyrkogårdsförvaltningen, Stockholms stad

Sid 9, Regionplanekontoret, Stockholms läns landsting

Övriga bilder tillhör författaren.

Utgivningsort:

Uppsala

Nyckelord: begravningsplats, kyrkogård, Järva, Granholms-
toppen, Järva begravningsplats, arkitekttävling

Elektronisk publicering

<http://epsilon.slu.se>

Förord

Välj en plats som är lugn och tyst.
Sitt med fötterna platt mot marken.
Sitt utan ryggstöd.
Sänk axlarna.
Ta fem djupa, lugna andetag.

Hur känns det nu?
Vad tänkte du på?

Hur var ditt reflektum?

Tack till alla som hjälpt mig i mitt arbete med
Järva reflektum

Tina Öst
Rosersberg, maj 2010

Sammanfattning

Stockholm är en växande storstad och 2030 beräknas en miljon människor befolka stadens olika delar. I stadens utvecklingsplan ingår att utveckla fler regionala stadskärnor varav Kista centrum är en. Kista är en av stadsdelarna som tillsammans med Akalla, Hjulsta, Husby, Rinkeby och Tensta ligger runt ett större grönområde, en del av Järvafältet med bland annat uthoppspunkt för skärmflygning, discgolfbana, koloniområde samt ströv- och kulturvårdsområden. Området ingår i Stockholms större sammanhängande naturområden, Stockholms gröna kilar. Hösten 2007 togs ett politiskt beslut om en satsning på att förbättra levnadsvillkoren för stadsdelarna runt Järvafältet. Målet är få människor att flytta hit – och vilja stanna kvar. Som en del i satsningen ingår även att skapa en begravningsplats på Järvafältet. Den 15 oktober 2009 utlyste Stockholms stad en arkitektävling för att få in förslag på utformningen av begravningsplatsen.

I examensarbetet ingår ett gestaltningsförslag på begravningsplats på Järvafältet. Inför gestaltningsarbetet gjordes dels litteraturstudier inom begravningsplatser arkitektur, nomenklatur och regelverk och dels inom miljöpsykologi. Miljön är utformad med tanke på den stress en avliden person kan orsaka sin omgivning. Inom miljöpsykologin finns forskning om stress som visar att grön miljö kan ha ett stort restaurativt värde, det vill säga ge möjlighet till återhämtning. Professor Grahns forskning om sambandet mellan vistelse i park och natur och en bättre hälsa visar också att grönytor med viss kvalitet, utformning och variation kan öka vårt välbefinnande och får oss att må bättre. En enkät ställd till personer som jobbat med utformning av begravningsplatser bekräftade bland annat att arbete med begravningsplatser inte skiljer jämfört med andra platser, men att empati och värdighet är viktiga aspekter. Dessutom undersöktes skissmetoder som en del i kreativa processen. Förstudierna gav en grund inför arbetet med gestaltningsförslaget.

Förslaget fokuserar på dispositionen av platsen. Dels på grund av tävlingsprogrammets krav på att utbyggnaden ska kunna ske etappvis samt det faktum att begravningsplatser flyttar man inte på. Dels för att utgöra en neutral stomme som medger flexibilitet inom sina delområden så att platsen känns modern och kan följa samhällets utveckling i en tid då vi och rör oss allt mer mellan länder, religioner och traditioner. Dispositionen ligger även till grund för områdets orienterbarhet. En plats som är lätt att se hur den hänger ihop kräver mindre mängd riktad uppmärksamhet och därmed ökar möjligheterna till återhämtning, platsen blir restaurativ. Områdets landmärke är den befintliga Granholmstoppen, en 30 meter hög kulle bestående av schaktmassor från tidigare tunnelbanearbete i närområdet. Kullens topp är en värdefull utsiktsplats vars rymd och kontemplativa egenskaper bevaras i förslaget. Den görs tillgänglig via en allé, anläggningens ryggrad. Genom att föreslå en lösning där topplatån får en mer parkinriktad funktion jämfört med de lägre liggande begravningsrelaterade delarna samordnas begravningsplatsen med den befintliga miljön, fortfarande med värdighet och respekt för människan och miljö. En etappindelning ingår också i förslaget, så att begravningsplatsen först kan anläggas på en mindre yta för att sedan kunna utökas vid behov. Förslaget tar tillvara på platsens förutsättningar och ger den en restaurativ miljö med många platser och möjligheter för reflektion

– ett Järva reflektum.

Abstract

Stockholm is a growing city and 2030 one million people will live in the various districts of the city. The plan for the city's development is to create more regional urban centers where one is Kista center. The area is a part of Stockholm together with Akalla, Hjulsta, Husby, Rinkeby and Tensta situated around a large green area, a part of Järvafältet including startpoint for paragliding, disc golf park, allotments and important hiking and Conservation Area. The area is part of Stockholm continuous natural areas, the green wedges of Stockholm. In Autumn 2007 was a political decision made to improve the living conditions of the districts around Järvafältet. The objective is to get people to move here - and to stay. As a part of the effort it includes to build a cemetery on Järva Common. On October 15, 2009 the City of Stockholm announced an architecture competition, to get design concepts for the cemetery.

The thesis covers a design proposal for the Järva cemetery. Before the design work was started, literature studies about cemeteries architecture, nomenclature and regulations and environmental psychology was done. The environment is designed considering the stress a deceased person may cause his surroundings. In environmental psychology research about stress has shown that green environment can have a large restorative value, that is, provide the opportunity for recovery. Professor Grahns research on the relationship between residence in parks and natural, and better health also show that green space with a quality, design and variation can increase our well-being and make us feel better. A survey addressed to professionals working with the design of cemeteries confirmed, inter alia, to work with the cemeteries are not different compared to other places, but the empathy and dignity are important aspects. For the work of the design concept sketching studies as a part of the creative process also was done.

The design concept focuses on the plan of the site. Partly because the competition program requires that the expansion develops in stages and the fact that you can not move cemeteries. Partly to provide a neutral framework to ensure flexibility in part of the areas so that the place feels modern and can follow the development of society at a time when we migrating, change religions and traditions. The site plan is also the basis for the coherence of the area. A place that is easy to see how it fits together requires less attention and gets a greater potential for rehabilitation, the site becomes restorative. The landmark of this area, the existing Granholms-toppen, is a 30 meter high hill composed of rubble from previous underground work in the neighbourhood. From the top of the hill there is a valuable view, and its contemplative space is preserved in the proposal. An avenue is made to reach the top of the hill, and becomes the essential part of this design concept. The proposal gives the plateau a more park oriented function compared with the lower sections of the cemetery related functions. When it is coordinated with the existing environment, it becomes a place where dignity and respect for human dignity and the environment is preserved. The proposal also includes how the area develops by stages. First the cemetery is established in a smaller scale and then it can be further developed. This proposal seize the site conditions and provides a restorative environment with many places and opportunities for reflections

- *a Järva Reflektum.*

Järva reflektum

Innehållsförteckning

Inledning

Syfte, frågeställning och avgränsning

Metod

Generella resultat

Enkät svar

Skissmetodik – teori och tillämpning

Definition

Funktionsanalys

Timskiss

Att skifta metod och teknik

Fysiska modeller

Svårigheter

Ett exempel på tillämpning: Stockholms skogskyrkogård

Begravningsplatsens funktion igår, idag och imorgon

Begravningsplatser i ett historiskt perspektiv

Begravningsplatser idag

Den framtida begravningsplatsen

Människans påverkan av omgivningen

Patrik Grahns baskaraktärer

Kaplans & Kaplans begrepp

Slutsatser inför arbetet med det egna gestaltungsförslaget

Järva begravningsplats

Tävlingsprogram, underlag och syfte

Beskrivning av Järvafältet

Reflektioner på tävlingsprogrammet

Motvikt till stadsmiljö och plats för eftertanke

Arkitektonisk utemiljö

Landmärke

Platsens disposition

Kulturbärare

Etappvis utbyggnad

Förslaget Järva reflektum

Diskussion

Källförteckning

Bilagor

Bilaga 1. Program för allmän tävling om en ny begravningsplats
vid Järvafältet i Stockholm

Bilaga 2. Arkitekttävlingens underlag

Bilaga 3. Tävlingsförslag Järva reflektum (i halvska, A3)

Järva reflektum

Inledning

Mitt förhållande till begravningsplatser har ändrats med tiden. Som liten tyckte jag att det var obehagligt att besöka begravningsplatsen i stan, mest på grund av den stora, tunga järngrinden som man var tvungen att öppna för att komma in och ut. Den kändes inte välkomnande utan bara avskräckande. Hit gick jag enbart i sällskap av mina föräldrar och jag minns min oro över att bli kvarglömd på begravningsplatsen för då kanske jag inte skulle lyckas ta mig ut genom den kärvande järngrinden. Efter gymnasiet flyttade jag till en ny stad och kom att bo granne med en begravningsplats. Jag passerade genom den varje dag eftersom det var en genväg för mig. När jag cyklade valde jag att kliva av cykeln och leda den genom begravningsplatsen, dels för att det var så svårt att cykla på det lösa gruset och dels på grund av den snäva kurvan vid entrén. Undrar om det var en medveten utformning för att man inte skulle cykla genom området? Det sista året har jag besökt en kyrkogård flera gånger för att besöka en nära anhörig i minneslunden. Kyrkan ligger på en höjd med fin utsikt, men jag kommer så väl ihåg min mammas besvikelse när vi besökte minneslunden den första gången. *"Varför har de lagt minneslunden i en sänka vid foten av kullen bakom kyrkan när utsikten från kullens topp är så vacker"* var hennes reaktion.

Begravningsplatser har en viktig social funktion. Många besöker den kanske bara i samband med större helger eller traditioner, tillfällen då ofta släktingar möts och besöker platsen gemensamt. Andra besöker platsen mer spontant och för att kunna få vara ensam med sina tankar. Närvaron av andra människor i samma situation har också en viktig social påverkan. Då platsen används året om är det viktigt att den ger ett bra intryck oavsett årstid, samtidigt som årstidens växlingar tydligt bör framgå för att påminna om tidens gång. Begravningsplatser har oftast en hög skötselnivå och gör begravningsplatser till vackra grönområden, väl värda att besöka ur ett parkperspektiv.

Välkomnande eller avskräckande?

När Stockholm stad utlyste en arkitekttävling för att få in förslag på hur en begravningsplats inklusive ceremoniokal kan utformas vid Järva friområde, såg jag det som en möjlighet till att få fundera mer kring begravningsplatsers funktion och utformning samt ge mitt förslag på hur Järva begravningsplats skulle kunna gestaltas.

Syfte, frågeställning och avgränsning

Syftet med mitt examensarbete var dels att utforma ett förslag på en begravningsplats som uppfyllde kriterierna enligt den arkitekttävling som Stockholms stad utlyst för Järva friområde och dels att undersöka hur andra landskapsarkitekter jobbat fram förslag med fokus på skisskedet och begravningsplatser som en hjälp i mitt eget gestaltningsarbete.

Genom att undersöka frågeställningen kring vilka krav som ställs på en begravningsplats idag och hur andra landskapsarkitekter jobbat fram förslag med fokus på skisskedet och begravningsplatser, fick jag insikt i ämnet och en grund för att kunna skapa ett gestaltningsförslag på Järva begravningsplats.

Avgränsningen geografiskt styrs av tävlingsförutsättningarna för den planerade begravningsplatsen samt dess närområde. Enkätens utskick begränsades till fem landskapsarkitekter som utformat begravningsplatser.

Metod

Höstterminen 2009 påbörjade jag mitt examensarbete. Inför arbetet med att skapa ett gestaltningsförslag på en begravningsplats, innan tävlingsprogrammet blev offentligt, gjordes litteraturstudier för att få grundläggande kunskaper i ämnet. Litteraturstudierna fokuserade dels på miljöpsykologi för att få fram riktlinjer för hur utemiljöer bör utformas för att bli avstressande och hälsosamma platser. Dels har litteratur om begravningsplatsers arkitektur, nomenklatur och regelverk studerats för att få baskunskap i ämnet. Förutom tävlingsprogrammet med tillhörande underlag, har handlingar som berör det planerade området för Järva begravningsplats och dess närområde studerats för att ta del av platsens historik, förutsättningar

och planer. De finns bland annat beskrivna i Stockholms stads av kommunfullmäktige godkända visionsdokument Vision Järva 2030 (2009), där begravningsplatsen ingår som en punkt bland många för att förbättra levnadsvillkoren i stadsdelarna kring Järvafältet. Litteratur om skissmetoder fann jag endast i Armand Björkmans *Skisser och sånt* (1988) och Jan Landqvists *Vilda idéer och djuplodande analys om designmetodens grunder* (2001).

För att samla erfarenhet från personer som tidigare arbetat med gestaltning av begravningsplatser skickades en enkät ut. Den bestod av sex frågor som mailades ut till fem landskapsarkitekter. Ann-Britt Sörensen, engagerad i kyrkogårdsfrågor på Movium och SLU, föreslog lämpliga personer med erfarenhet av gestaltningsarbetet av begravningsplatser. Frågorna var öppna ställda och berörde dels personernas skissmetoder och dels förhållningssätt till begravningsplatser samt religionens betydelse. Samtliga frågor besvarades av de tre personer som svarade. I utskicket angavs förväntad svarstid till maximalt 20 minuter, vilket gav kortfattade svar. Syftet med enkäten var att få ta del av deras erfarenheter och därmed undvika onödiga misstag samt öka trovärdigheten i det egna gestaltningsförslaget.

En undersökning av förekommande skissmetoder inom landskapsarkitektur gjordes också innan startskottet för arkitekttävlingen gick i oktober. En viktig styrande faktor har tävlingsprogrammet för den allmänna tävlingen om en ny begravningsplats vid Järvafältet varit (bilaga 1). Under tävlingsperioden kom enkätsvar och litteraturstudier väl till nytta och olika skissmetoder provades. Efter inlämningen av tävlingsförslaget i februari 2010 började arbetet med att skriva denna uppsats, vars upplägg i stort följer mitt arbetsflöde.

Generella resultat

Enkätsvar

Nedan redovisas enkätens frågor och inkomna svar:

1. På vilket sätt skissar du och vilket material använder du (t.ex. på papper av viss typ eller format, med blyerts/tusch/färg, med ord, dator, 3D-modell, på foton,...)?

Person a. Jag skissar på allt som går att rita på, men framför allt på skisspapper. Jag jobbar även mycket i skala 1:1 med stakkäppar, färg, människor utplacerade, avhugna granar etc etc. I Berthåga körde jag upp de tilltänkta vägarna i nysnön med en traktor och trädkyrkan och minnesplatsen satte jag ut med granruskor för att få en upplevelse av hur volymen kunde kännas i verkligheten.

Person b. Frihandskiss med rörpenna eller liknande på A3 halvglansigt, färgläggning med vanliga färgpennor. Frihandsperspektiv. Färgkopiering och hopsatt i en mapp. Det brukar innebära 3-5 skisser på samma objekt så kunden kan välja eller kombinera olika lösningar till ett helt nytt förslag. I vissa fall där de tekniska lösningarna är komplicerade tar jag hjälp av datorteknik ibland med rörlig animation. Upplever att det handskissade värdesätts mer. Kunder förstår inte hur svårt det egentligen är att jobba via datorn. Foto på befintliga förhållanden (folk tycker om att känna igen sitt eget) Foto på liknande projekt eller detaljer. Viktigast trots allt är den muntliga föredragningen. Brukar säga att något år som säljare lägger grunden till att kunna prata för sina idéer senare i livet. Gäller inte minst i budgetsammanhang i offentliga anställningar.

Person c. Skisspapper, gärna med bly, eller färgpennor eller med tusch och med ord, viktigt att formulera sig, mål Foton är bra att skissa på, också sektioner eller små frihandsbilder.

2. Vilka för- resp. nackdelar tycker du att ditt val av skissmetodik har?

Person a. Det tar ibland tid, men sparar i allmänhet tid senare i projektet.

Person b. Att materialet finns i pappersformat är viktigt, anteckningar och kladd på presentationsmaterialet ska vara möjligt.

Person c. Fördel, den vackra linjen finns bland alla linjerna. Nackdel, får rita av mycket om och om igen

3. Ser ditt arbetssätt annorlunda ut när du jobbar med en begravningsplats jämfört med andra platser och i så fall på vilket sätt?

Person a. Nej

Person b. Jag jobbar bara med begravningsplatser, men lyhördhet och respekt för kundens önskemål och ekonomiska limit är väldigt viktigt och att inte framträda som de "fina" arkitekten utan bara var redskapet och pennan.

Person c. Nej

4. Hur viktig är den religiösa aspekten och hur påverkar den ditt arbetssätt (t.ex. inställning till symbolik, tradition,...)?

Person a. Det viktiga är kunskap om religioner och livsinställningar, men framför allt är empati viktigt.

Person b. Religiös inställning är inte så viktig men en god kännedom om kyrkans organisation, inbyggda problem och strukturer är A och O, man måste kunna prata om det som är kring uppdraget och gärna komma med gratistips.

Person c. Begravningsplatsen för mig är inte alls religiös däremot är den värdiga, vänliga, stämningfulla aspekten viktig. Symbolik kan vara bra, men inte de religiösa symbolerna

5. Händer det ofta att dina idéer kring utformningen dyker upp under "icke arbetstid" och i så fall hur gör du då?

Person a. Ja, det händer jämt och ständigt: anteckningsbok...

Person b. Svårt att avgränsa tiden i fritid och arbetstid. Nya projekt matas in och kommer efterhand ut utan allt för mycket "bry", intensiva arbetsperioder är inte alltid så kreativa, det är bra om det finns möjlighet att låta det snurra i huvudet en tid innan man sätter sig ner och producerar. Ofta kommer idéer i samband med att man arbetar med ett annat projekt.

Person c. Japp, då skissar jag ner dem på ett papper

6. Provar du ofta på olika skissmetoder? Varför/varför inte?

Person a. Nej, jag har väl funnit mitt sätt att arbeta antar jag.

Person b. Jag tycker att det sätt som beskrivs under 1 har kommit att passa mig och verkar vara en metod som min kundkrets uppskattar.

Person c. Försöker variera med plan/sektion/foton etc för att pröva idén. Bra att färga upp på olika sätt för att belysa olika aspekter

De slutsatser jag drog från svaren visar att:

☐ arbetssättet med en begravningsplats inte skiljer jämfört med andra platser.

☐ valet av skissmetod är väldigt personligt och inte gärna ändras när man hittat "sin metod".

☐ särskilda kunskaper inom ämnet religion inte krävs men att empati och värdighet för människan är en viktig aspekt.

Skissmetodik – teori och tillämpning

Definition

Vad är egentligen en skissmetod? Enligt Svenska Akademiens ordlista (2007) är skiss ett snabbt utkast och att skissa innebär att ange huvudpunkterna eller huvud dragen, vilket innebär att ingen hänsyn tas till i vilken form eller vilka hjälpmedel/verktyg som används. Nationalencyklopedin (2010) lägger till att det ska vara framställt i bild eller ord. I landskapsarkitektens roll är skissandet en del i den kreativa processen, att utifrån en uppdragsbeskrivning kunna ta fram och presentera ett gestaltungs-förslag. Jag har valt att använda beskrivningen enligt Svenska Akademiens ordlista för att den tredimensionella modellhanteringen såväl i verklig som i annan skala ska ingå i skissbegreppet.

Funktionsanalys

En metod som Jan Landqvist (2001) beskriver under namnet funktionsanalys syftar till att skriva ner och klassificera de funktioner som förslaget måste ta ställning till. Funktionen ska beskrivas med ett verb + substantiv (till exempel erbjuda skugga), klassningen delas in i HF (huvudfunktion), N (nödvändig), Ö (önskvärd) och O (onödig). Ytterligare en kolumn för anmärkning ger en tabell med

Funktion	Klass	Anmärkning
erbjuda skydd	HF	
erbjuda skydd	N	
erbjuda "personer" N	N	
erbjuda lugn	HF	fr. från utgående 2003
innehålla funktioner	N	erbjuda blicker mot
vara tillgänglig	N	handläggare, nära 20
placeras högt	Ö	central i anläggning
uppgå drömmar	Ö	
erbjuda färga	Ö	skulptat plan, vind...
erbjuda färga	Ö	
erbjuda färga	Ö	

Del av funktionsanalys av minneslunden

tre kolumner. När jag provade metoden fastnade jag flera gånger i funktionens formuleringskrav (verb+substantiv) och valde istället att gå över till en friare formulering. Metoden gav en bra överblick över förutsättningar och prioriteringsnivå. Förmodligen används metoden också med fördel om fler ska jobba med samma förslag, då en gemensamt framtagna funktionsanalys ger en enad och tydlig grund för ett fortsatt arbete.

Timsskiss

Timsskiss är en metod som hjälper till att frigöra tanken och snabbt öppnar dörren för nya idéer. Metoden kan ses som en bildlig motsvarighet till brainstorming (eller spånskiva), där spontana idéer skissas under kort tid, fria från krav och kritik. I timsskissen är det en hjälp att ha några fördefinierade begrepp att utgå ifrån ifall det är svårt att komma igång eller om man kör fast. Det kan vara begrepp som "kantigt", "storslaget", "barnperspektivet" eller "tänk tvärtom" som leder tanken i nya banor.

Några exempel på former efter en timsskiss med syfte att hitta idéer till hur ett monument på Granholmstoppen skulle kunna utformas.

Att skifta metod och teknik

Valet av hjälpmedel, skrivverktyg och underlag eller materialval i en modell, spelar en stor roll både för den som skapar och resultatmässigt. Utbudet är obegränsat, kombinationerna likaså. Att byta hjälpmedel leder också ofta till nya intryck och idéer.

Som ett alternativ till papper och penna finns digitalt skissande då dator används. Här påverkar användarens kunskapsnivå i kombinationen med val av programvara resultatet avsevärt. Ju högre kunskapsnivå och flexiblere program desto friare och mer påverkbar av användaren blir utformningen. En risk med att använda byggrelaterade programvaror (till exempel CAD¹) och BIM²) som skissverktyg för tidigt i den kreativa processen, är att utformningen blir för stereotyp och "programstyrd". En annan risk är att skissen riskerar att bli för detaljerad och "färdig" trots att det är tidigt i gestaltungsprocessen och kan därmed uppfattas som en slutgiltig och komplett lösning som inte lämnar utrymme för alternativa delösningar.

Fysiska modeller

Att jobba med fysiska modeller i olika skala och material får fram det tredimensionella uttrycket i skissen. En styrka i modellskissen är att betraktningssvinkeln inte är låst, vilket det tvådimensionella perspektivet på papper är. Perspektivet är ju annars ett sätt att skapa illusionen av en tredimensionell bild på ett platt papper. Dock förutsätter det en förutbestämd betraktningssvinkel (att allas ögon förutsätts vara på samma höjd) och det krävs många perspektivskisser för att visa hur intrycket förändras hos personen som förflyttar sig runt på platsen. Tillfällen då modellen är ett lämpligt verktyg är när flera personer vill delta i skissandet, för personer som inte är vana att hantera ritningar och framför allt om det är en dispositionslösning som ska fram (som när

en ny stadsdel ska struktureras). Svårigheten kan vara att få fram en bra grundmodell att utgå ifrån.

Att jobba i skala 1:1, verklig skala, nämns som en metod i enkäten: "I Berthåga körde jag upp de tilltänkta vägarna i nysnön med en traktor och trädskyrkan och minnesplatsen satte jag ut med granruskor för att få en upplevelse av hur volymen kunde kännas i verkligheten". Då syftet med utformningen av denna begravningsplats utanför Uppsala var att förutom att få en plats som följer landskapet och platsens historia, ge platsen en skala anpassad till människan (Olsson, 1999) är denna metod lämplig. Metoden ger en realistisk skiss (beroende på vilket material som väljs), speciellt om omgivningen har en viktig roll eftersom betraktaren måste vara på platsen för att bedöma skissen. I en arkitektävling är metoden inte lämplig om olika förslagsställare är på platsen samtidigt.

En illustration på byggnation på överdäckningen, skiss eller färdigt förslag?

Svårigheter

En svårighet i skissandets metod, påpekar Armand Björkman i sin bok där han reflekterar över skissarbetet som arkitekt, är hur man förmedlar materialens uttrycksfullhet och åldrandets behag (Björkman, 1988). I rollen som landskapsarkitekt har detta förmodligen en ännu större be-

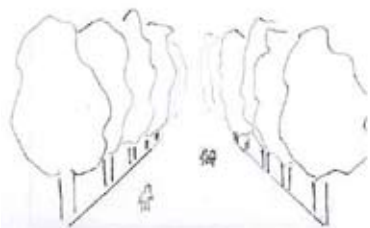
1. CAD: Computer Aided Design
2. BIM: Building Information Model

tydelse i och med användningen av levande växtmaterial som ändrar karaktär på grund av såväl väder och årstid som längre tidsperioder.

Tiden påverkar intrycket av platsen? Ska skissen visa hur det ser efter 50 år eller vid en nyanläggning?

Att skissa handlar mycket om att föreställa sig och få andra att förstå vad man föreställt sig hur något ska bli. Skissande fokuserar ofta på hur vi uppfattar vår omgivning visuellt. Eftersom intrycken av vår omgivning kommer via alla våra sinnen borde vi även i vårt skissande ta hänsyn till detta, inte bara när det är en plats för människor med speciella behov som ska utformas. Att skissa med dofter, texturer och ljud är svårt. Om det egentligen är ljudupplevelsen från knastrande grus som avses när vi skissar en grusgång med papper och penna, bör det göras tydligt för betraktaren, vilken annars förmodligen främst ser det visuella i förslaget.

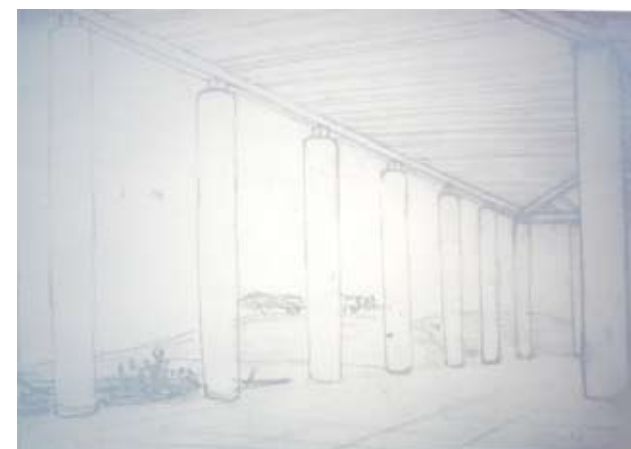
Hur låter det här? Knastrande grus eller klappande klackar?

Ett exempel på tillämpning: Stockholms skogskyrkogård

En begravningsplats vars utformning är ovanligt lyckad är Stockholms skogskyrkogård. Det ansåg Sveriges världsarvskommitté, när den 1994 utnämndes till världsarv nr 558. (Världsarvets kyrkogård, 2010). Ett världsarv är ett kulturminne eller naturminne som är så värdefullt att det är en angelägenhet för hela mänskligheten. Det är en plats, ort, miljö eller objekt som på ett alldeles unikt sätt vittnar om jordens och människans historia. (Världsarv, 2009).

Eftersom de två arkitekterna, Gunnar Asplund och Sigurd Lewerentz inte lever idag (Asplund är begravd på skogskyrkogården), ville jag skapa mig en bild av hur de jobbat genom att studera de skisser och ritningar som finns bevarade på Arkitekturmuseet i Stockholm. Min gissning är att materialet som är inlämnat till museet inte är den totala mängden producerat material. Skisser från ett tidigt idéstadium saknas, de som i så fall kunde ha visat om det fanns alternativa lösningar. Några olika förslag på mönster för en rund stenbeläggning fanns, men inga varianter på hur platsen skulle kunnat disponerats i stort. Verktögen var papper och penna, förmodligen blyerts, men eftersom jag inte fick tillgång till originalen utan endast Microfichefotografier av originalen var det svårt att avgöra. De hade olika detaljeringsgrad, vissa var till och med måttatta. Några få var färglagda i en kulör och de visade prov på både hus och detaljer som sedan blivit genomförda.

Min slutsats efter besöket var att vyn som så ofta förekommer på foton från Skogskyrkogården fanns det många skisser på, vilket visar att det som Asplund och Lewerentz såg som centralt i sitt förslag och skissade mycket på också blev en lyckad och uppskattad miljö när skissen och förslaget hade förverkligats.

Skiss av Gunnar Asplund.

Begravningsplatsens funktion igår, idag och imorgon

Våra städer växer på bekostnad av minskande grönytor. Det betyder bland annat att den biologiska mångfalden riskerar att minska då spridningskorridorer bryts och mer stadsanpassade arter tar överhand. För oss människor innebär det att avstånden till närmsta grönyta ökar, att de blir för små och innehållsfattiga och inte kan utestänga omgivningens stadsbrus. För att skydda vissa grönområden utses på nationell nivå nationalparker och på regional nivå naturreservat. I kommuners stadsplanering används olika typer av grönplaneringsunderlag för att på ett översiktligt sätt visa ekologiska, sociala och kulturella värden eller avsaknaden av dessa. Många grönstrukturplaner visar att samma grönyta ska uppfylla så många krav och funktioner att det blir orimligt att uppnå. Begravningsplatser är en typ av grönområden som spelar en viktig roll som resurs i stadens gröna struktur.

Begravningsplatser i ett historiskt perspektiv

Redan från den kristna tidens första period skedde gravsättning på begravningsplatser runt kyrkan, det vill säga på kyrkogårdar (Andersson et al. 2005, s. 3). Gravvårdarna var fram till 1800-talet ofta gräsbevuxna, låga kullar markerade med oansenliga kors. Ett fåtal markerades med sten (sandsten, kalksten). De lades i varv, det vill säga i rader efter varandra. Från början saknades avgränsande staket, men så småningom började bogårdmur³) sättas upp. Murarna skulle hindra böckande kor och grisar att vara på kyrkogården, som på den tiden fungerade som en allmän samlings- och marknadsplats. I början av 1800-talet slutade man även begrava ”det finare folket” inne i kyrkan och kyrkogårdarna kom alltmer att prydas med smidda järnstaket och steninramningar. (Åstrand 1998, s.8).

Många begravningsplatser bygger på 1800-talets ideal. De lummiga parkliknande begravningsplatserna har den engelska landskapsparken som förebild. På 1930-talet började skötseln rationaliseras och det har på många sätt bidragit till utformningen av dagens begravningsplatser. (Sörensen. & Wembling 2008, s.5).

Begravningsplatser idag

För att det ska vara nära och enkelt för oss att besöka en begravningsplats, ökar tillgängligheten om de placeras i anslutning till var många människor bor eller rör sig – i städerna. Med en mångfunktionell syn på grönytors funktion, är det då möjligt att utöka de ofta parklikt utformade begravningsplatsernas funktion med den mer traditionella parkfunktionen? I Köpenhamn finns till exempel Assistens kirkegård som används mer som en kombination av begravningsplats och park. (Quist 2003, s.2) Här arrangeras teatrar och andra kulturevenemang, att göra utflykt med picnic eller ligga och sola är inte heller främmande på denna begravningsplats. Idag finns inget övergripande regelverk som talar om vad som är tillåtet på en begravningsplats och som individer har vi olika syn på värdighet för våra medmänniskor och de begravda grundad på ursprung, tradition, generation, religion och ideologi.

Den framtida begravningsplatsen

Vi rör oss allt mer mellan olika länder och religioner, vilket väcker frågor om hur vi kan begravas och hur en begravningsplats bör utformas för att passa alla. Maria Hennius konstaterar i sitt examensarbete (2006) där hon jämfört de fysiska uttrycken för olika religioner att arkitekturen inte skiljer nämnvärt mellan de fem stora religionerna. Att dela begravningsplats är inget problem, men önskemål

finns om att hålla ihop gravkvarter med avseende på trosinriktning för att känna igen sig bättre och därmed öka tryggheten (jämför Kaplans & Kaplans ”coherence”, s.8).

I en undersökning om den framtida begravningsplatsen ur ungdomars perspektiv (Sörensen 2003, s.67) svarade 34% av de tillfrågade att de kunde tänka sig att sprida sitt stoft utanför en begravningsplats, i vatten, skogen eller kanske även i rymden. I dag får aska strös ut efter avliden på annan plats än allmän eller enskild begravningsplats, men tillstånd fordras från Länsstyrelsen (2010).

Den virtuella kyrkogården togs också upp i undersökningen bland ungdomar (s.53-57), där man presenterade den som ett koncept likt en hemsida med gravställen att besöka. Det skulle i förlängningen kunna innebära att de nuvarande kyrkogårdarna, som ofta ligger på bästa läge i staden, så småningom skulle bli överflödiga och då ge plats för annat. Undersökningen visar dock att ungdomarna inte ställer inte sig positiva till idén. Det är närvaron med alla dess intryck på kyrkogården man vill åt. *“IT kyrkogårdar är skit. Det är väl stämningen på en kyrkogård som man söker, inte någon kass bild med dålig upplösning. I så fall skulle man lika gärna bära med sig ett kort”* var ett av de anonyma svaren i enkäten.

Vikten av att hävda sin identitet genom att få smycka sin gravplats på ett personligt sätt kom också fram i enkäten, något som begravningslagen (1990:1144) tillåter, bara det inte strider mot vad som är avsett att gälla för den del av begravningsplatsen där gravplatsen är belägen.

Min slutsats blir att fysiska begravningsplatser även i framtiden måste finnas på platser nära där vi lever och bor samt ge utrymme för att kunna följa samhällets utveckling. De måste innehålla kvarter där inriktningen kan skilja, men också tillåta individuellt utformade gravplatser samtidigt som de ger en harmonisk helhet och parkupplevelse som visar största respekt och värdighet för de begravda och besökare på begravningsplatsen.

3. Bogård är den dåtida benämningen på kyrkogård

Människans påverkan av omgivningen

Patrik Grahns baskaraktärer

Patrik Grahns är professor och forskar tvärvetenskapligt inom landskapsarkitektur, medicin och miljöpsykologi. Grahns teori går ut på att definiera de kvaliteter som vi människor efterfrågar i en fysisk miljö. De kvaliteter som han har kommit fram till i sin forskning beskriver han i åtta baskaraktärer. Dessa är:

- *Det rofyllda* - Den kvalitet som svarar mot människans behov att finna en plats som ger lugn. Det rofyllda innebär också att naturliga ljud från exempelvis vind och vatten bör dominera över trafikbuller och oljud.
- *Det vilda* - En plats som ger intryck av att vara formad av naturen själv eller som åtminstone ger intrycket av att ha stått opåverkat av mänsklig prägel under mycket lång tid.
- *Det artrika* - En mångfald av växter och djur gör att vi människor fascinerar av platsen och gör den mer intressant att upptäcka. Arterna upplevs också som intressanta ur studiesyfte och som indikatorer för rådande årstid och väderförhållanden.
- *Rymd för tanke och vila* - En plats där besökaren får tillfälle att fly från vardagens krav och andas ut i både bokstavlig och bildlig mening.
- *Allmänningen* - En grön, öppen och centralt belägen plats som människor kan utnyttja för gemensamma aktiviteter, såväl spontana som planerade.
- *Lustgården* - En trygg plats som samtidigt är stimulerande för såväl vuxna som barn. Platsen bör innehålla olika element som inbjuder till aktivitet och bör samtidigt vara skyddad och inringad för att ge en känsla av trygghet.

□ *Centrum (festen)* - En samlingspunkt för människor som vill ha trevligt, träffas och njuta av livet i största allmänhet. Exempel på detta kan vara nöjesparker eller andra centralt belägna platser där nöjen och kultur är centrala inslag.

□ *Kulturen* - Denna kvalitet syftar snarare på det kulturhistoriska arvet än på nöjeskultur. Vilken historisk anknytning har platsen och om den innehåller element som kan kopplas till svunna tider. Kulturen inkluderar naturligtvis även monument och andra inslag av historisk betydelse som exempelvis gamla träd.

(Grahns 2005, s. 258)

Grahns karaktärer i förslaget:

■ <i>Det rofyllda</i>	■ <i>Allmänningen</i>
■ <i>Det vilda</i>	■ <i>Lustgården</i>
■ <i>Det artrika</i>	■ <i>Centrum</i>
■ <i>Rymd</i>	■ <i>Kulturen</i>

Grahns (2008, s. 2) menar också att känsligheten för tröst, hopp, hälsa och överlevnad i hjärnan som startar hälsoprocesser tycks vara mycket påverkbar av naturkvaliteter. Ljusa, öppna landskap, helst med närhet till vatten, miljöer som svenska hagmarker och våra anlagda parker påverkar positivt.

Kaplan & Kaplans begrepp

Att vår omgivning påverkar oss människor råder det ingen tvekan om. Våra sinnen ger hjärnan miljontals intryck varje sekund. Alla dessa bearbetas av hjärnstammen, som hanterar våra mer primitiva drifter (som hunger och vila), eller av det limbiska systemet som ligger runt hjärnstammen och som hanterar våra känslor (som glädje och sorg). Tillsammans sköter dessa två delar även det autonoma systemet (som puls och andning) och i denna gamla del av hjärnan sker många av våra handlingar reflexmässigt. Efter någon sekund kopplas medvetandet och intellektet in. Av de ursprungliga 11 miljoner intrycken blir vi medvetna om ca 40 intryck (Nörretranders, 1993, s. 173). Många intryck från vår omvärld gör att vi reagerar reflexmässigt, andra når vårt medvetande och ger oss upplevelser. (Grahns 2008, s.2).

Eftersom varje hjärnas urvalsprocess är unik, innebär det att vi upplever samma plats på olika sätt. Studier gjorda av Roger Ulrich (1999) professor i arkitektur och tvärvetenskaplig forskare inom arkitektur och medicin, visar dock att människans stressnivå sjunker när vi befinner oss i eller kan blicka ut över naturliga miljöer. Rachel Kaplan & Stephan Kaplan är två miljöpsykologer som menar att samhället idag är överinformativt och att det därför har en stressande inverkan på oss människor. De menar att en situation kan vara antingen lätt att förstå, lätt att läsa av och inte kräver hög grad av koncentration eller så kan den vara svår att förstå och kräver en riktad uppmärksamhet,

Directed Attention System. I en miljö med många intryck som tävlar om vår uppmärksamhet tillsammans med många tankar och bekymmer går detta system på högvarv för att kunna sälla bort de intryck som stör vår koncentration. Men systemet har en begränsad kapacitet, för mycket information utan sammanhang och utan möjlighet till återhämtning kan leda till utmattning (Kaplan & Kaplan, 1989 se Grahn, 2008).

Några andra begrepp som belyser hur vi kan känna och påverkas av olika miljöer som Kaplan & Kaplan använder är:

□ *Being Away* - Då den fysiska miljön kan ge besökaren en känsla av att kunna koppla bort eller fly från sin andra verklighet. Kaplan & Kaplan menar att vi har ett behov av att komma bort och slippa samhällets krav ibland.

□ *Extent, Coherence* och *Scope* - Coherence innebär att man vill kunna se hur en plats hänger samman och att den känns greppbar och går att förstå. Scope innebär att man behöver en viss frihet och rymd för att en plats ska vara tilltalande för oss människor. Extent är ett övergripande begrepp för platsens utsträckning.

□ *Facination* - En god miljö bör entusiasmera och göra besökaren begeistrad. En stimulerande och diversifierad miljö skapar denna känsla hos oss människor. Mångfald är ett nyckelord under den här punkten.

□ *Compatibility* - En plats bör vara flexibel och anpassad för våra behov. Platsen bör vara mångfacetterad och kunna användas för det brukaren önskar, antingen det gäller konceptuella promenader eller idrottsliga aktiviteter.

(Kaplan & Kaplan, 1998)

En hälsofrämjande miljö

Slutsatser inför arbetet med det egna gestaltungs-förslaget

Inför uppgiften att ta fram ett eget gestaltungs-förslag på en begravningsplats hade jag nu kommit till följande slutsatser, vilka kändes viktiga att ta med i det fortsatta arbetet:

□ att jobba med en begravningsplats skiljer sig inte nämnvärt från att jobba med andra miljöer, värdighet och respekt för besökare och begravda är viktigast.

□ att olika skissmetoder och verktyg passar olika bra beroende på var i den kreativa processens och förslagsstadiets fas man befinner sig, hur innehållet i skissen ska uppfattas samt uppdragets art, men framför allt är det personberoende.

□ att fortsätta prova olika skissmetoder för att hitta ett arbetssätt som passar mig och som jag känner mig trygg i.

□ att göra förslag där skissen presenteras med "rätt grad av färdighet", vilket innebär att de överensstämmer med beställarens kravnivå och medger motsvarande grad av flexibilitet och frihet till alternativa dellösningar. Ju närmare den slutliga lösningen är, desto mer detaljerad och verklighetstrogen bör en skiss vara för att undvika missförstånd mellan beställare och förslagsställare och för att minska utrymmet för fri tolkning.

□ att grönytor i stadsnära miljö ofta har många funktioner att fylla, funktioner som kanske inte alltid går att kombinera. Traditions- och religionsbundna platser bör också ges möjlighet att följa samhällets utveckling, även om förändringar bör ske mer varsamt.

□ att den begravningsplats som jag vill gestalta bör kräva så lite som möjligt av besökarens riktade uppmärksamhet och helst ge besökaren en positiv påverkan på hälsan. Både sett ur en storstadstressig människas perspektiv som besöker parken i en stadsnära och trafikintensiv miljö samt den av sorg stressade begravningsplatsbesökaren bör platsen ha ett högt restorativt värde, vilket innebär en miljö där människan ges goda möjligheter till återhämtning.

Med detta i bakhuvudet påbörjades utmaningen att utforma ett gestaltungs-förslag till Järva begravningsplats.

Järva begravningsplats

Tävlingsprogram, underlag och syfte

All information kring arkitekttävlingen har funnits tillgänglig på Sveriges Arkitekters hemsida (2010). Ett informationsmöte hölls när tävlingsprogrammet blev offentligt, men när jag anmälde mig var det redan fulltecknat. Mötet innehöll information om tävlingen, kartor delades ut samt en gemensam guidade rundvandring genomfördes på platsen. Eftersom tävlingsbidragen skulle vara anonyma och för att alla ska kunna ta del av alla frågor och svar som uppkom under tävlingsperioden, fick frågor mailas till en speciell adress för att sedan sammanställas och redovisas med svar på hemsidan. För att nå informationen på hemsidan krävdes ett lösenord som erhöles vid anmälningen till tävlingen. Ny relevant information till tävlingsdeltagarna annonserades via mail innehållande länkar till tävlingens hemsida. Förutom tävlingsprogrammet har följande underlag varit tillgängligt på Sveriges Arkitekters hemsida: bas-karta i Autocad-format, en tredimensionell modell i pdf-format, foton och flygbilder, inventering av landskapstyper, fornlämningar, geologiska och hydrologiska förutsättningar, information om planerade trafiklösningar, överdäckningen med bostäder, kulturresevatet, karta över discgolfanläggningen, Stockholms stads visionsdokumentet "Vision Järva 2030" (2009), samt Gröna faktas "Begrepp inom begravningsverksamheten 2005". (*Begravningsplats Järva-fältet*, 2010). En komplett lista på underlagen redovisas i bilaga 2.

I likhet med vad som sker på så många andra grönområden, vill Stockholms stad tillföra ytterliggare en funktion på en del av Järva-fältet utan att behöva ta bort någon av dess befintliga funktioner. Planerna är att anlägga en fullvärdig begravningsplats först på en mindre del av området, för att senare kunna utöka ytan efter behov. Syftet är enligt tävlingsprogrammet (bilaga 1) att:

"skapa en hållbar översiktlig vision för hur en stor begravningsplats ska gestaltas grundat på de storslagna särdragen på platsen och det omgivande landskapet. Ambitionen är att vinnande förslag ska tillföra området höga arkitektoniska och konstnärliga värden och att begravningsplatsen därmed också kan bidra till identitet och samhörighet för de boende vid Järva-fältet. Begravningsplatsen kommer att byggas och utvecklas under en mycket lång tid och tävlingen syftar till att lägga grunden för en utveckling som kan behålla sina målsättningar och karaktär i ett mycket långt perspektiv samtidigt som den är tillåtande för förändringar över tiden. På platsen ska utrymme finnas för en mångfald av gravskick och kulturyttringar samtidigt som platsen ska vara stämningsfull och rofylld för besökaren. Den nya begravningsplatsen ska förstärka och utveckla områdets kultur- och naturvärden."

Efter att ha läst igenom tävlingsprogrammet och vägt in slutsatserna redovisade i slutet av förra kapitlet har jag valt att gestalta en begravningsplats som samordnas med kolonilotter, discgolfbanor, utgångspunkt för skärmflygning, genomfartsleder, olika kulturbärare, strövområdet, främjar biologisk mångfald, är restaurativ och dessutom är en miljö som visar värdighet och respekt för de begravda och besökande.

Stockholms gröna kilar

Beskrivning av Järvafältet

Från Stockholms centrala delar och ut i landskapet har gröna sammanhängande områden sparats, ofta benämnda Stockholm gröna fingrar. Ett av de tio stråken, Järvakilen, sträcker sig norrut från Norrtull till Sigtuna, en sträcka på cirka 4 mil. En stor del av Järvakilen är naturreservat med höga natur- och kulturvärden. Den södra delen som ligger närmast Stockholms centrala delar, ingår i världens första nationalstadspark, Ekoparken, som invigdes -95 (Ekoparken, 2010). Norr om platsen för den planerade begravningsplatsen börjar ett större sammanhängande naturreservat som sträcker sig vidare norrut bestående av Hansta, Molnsättra, västra och

östra järvafältets naturreservat. Söderut finns Igelbäcken, ett naturreservat i Sundbyberg, Solna och Ulriksdal. För att nå ut till inte bara de redan aktiva friluftsmänniskorna utan även den breda allmänheten har kilstråk skapats. Genom att färdas längs stråken finns möjlighet att uppleva odlingslandskap med anor från bronsåldern, Stockholms artrikaste bäck, Igelbäcken, gamla gårdar som numera inne-håller olika aktiviteter i form av konstutställning, hantverksskurer och djurskötsel. Här finns fältskolor för barn, kungliga slott och ekologiska jordbruk. (Igelbäckens naturreservat, 2009). Att hitta Grahns åtta baskarakarter här är inga problem.

Flera fornlämningar finns i området. Skärvstenshögar representerar sannolikt det äldsta tidsskedet i området och kan dateras till bronsålder eller äldre järnålder (1500 f. Kr. – 500 e. Kr.). Även gravsättningar från vikingatiden (800 – 1100 e. Kr.) och bebyggelselämningar från äldre järnåldern (500 f. Kr. – 500 e. Kr.) då etableringen av platsens bebyggelse sker. Även senare stensättningar och stensträngar vittnar om människans närvaro på platsen. (Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen, 2008).

Efter riksdagsbeslut 1905 kom staten att disponera hela Järvafältet som övningsområde för militären (Stockholms stadsmuseum 2010). 1962 ville den dåvarande statsminister Tage Erlander i ett valtal att hela Järvafältet skulle byggas med bostäder. 1967 utlyste kommunerna som ägde marken på Järvafältet den då största arkitekttävling som hållits i Norden. Vid ett fullmäktigebeslut i Sollentuna stoppades den planerade bebyggelsen på Järvafältet med en rösts övervikt. I stället blev området naturreservat. (Jacobson 2004).

Järvakilen sträcker sej genom sju kommuner. Den del av Järvafältet där den nya begravningsplatsen planeras ligga tillhör Stockholms stad och är närmaste större grönområde för boende i stadsdelarna Akalla, Hjulsta, Husby, Kista, Rinkeby och Tensta. (Vision Järva 2030, 2009).

Begravningsplatsens placering, cirka en mil nordväst om centrala Stockholm

I Stockholms stads visions- och måldokument, Vision Järva 2030 (2009) spås Stockholm stad ”växa från 800 000 idag till nära en miljon invånare år 2030 och länet växa från dagens knappt två miljoner invånare till runt tre. Regionplanekontoret har i sin Regionala utvecklingsplan för Stockholmsregionen, RUFS, dragit slutsatsen att Stockholm måste gå mot en flerkärning struktur, där regionens centrum avlastas och kompletteras med flera regionala kärnor. En av dessa är Kista med omland, där området kring Järva ingår. Hösten 2007 enades alla politiska partier i Stadshuset om en satsning på Järvalyftet, en långsiktig investering för att förbättra levnadsvillkoren i stadsdelarna kring Järvafältet: Akalla, Hjulsta, Husby, Kista, Rinkeby och Tensta. Målsättningen är att göra Järva till ett område dit många vill flytta – och stanna kvar”. För att nå dit har man delat in satsningen i fyra delområden: Bra boende och mer varierad stadsmiljö, Trygghet i vardagen, Stärkt utbildning och bra språkundervisning samt Fler jobb och ökat företagande. Som en punkt i den

checklista som tagits fram för att visa på vilka projekt som slutförts, pågår eller planeras genomföras inom en snar framtid hittar man en multireligiös begravningsplats, som ingår i delområdet Bra boende och mer varieras stadsmiljö (100 punkter för ett bättre Järva, 2009).

Andra stora förändringar i området som påverkar miljön och tillgängligheten till platsen är två stora vägprojekt, Förbifart Stockholm och ombyggnaden av E18. Förbifart

Stockholm innebär en vägsträckning enligt kartan med en upphöjd vägtrafikplats och en dubbelfilig vägdragning som går ner i tunnel i höjd med begravningsplatsens utbredningsområde i norr (Förbifart Stockholm, 2010). I söder finns planer på att däck över en del av E18 (bilaga 1) och därmed förbättra förbindelsen mellan Tenstasidan och Järvafältet. Bostäder planeras på överdäckningen. Projekten kommer förmodligen att påverka platsen främst ljudmässigt, men även visuellt.

Ny trafikplats

Väg 275 som kommer att påverkas av projekt "Förbifart Stockholm"

E18 som får en ny dragning

Planerad överdäckning med bostäder över E18

Tensta vattentorn

Begravningsplatsens maximala utbredningsområde samt några planerade förändringar i närområdet.

Reflektioner på tävlingsprogrammet

I programmet för tävlingen framförs både krav, förutsättningar och önskemål som förslagsställaren måste ta hänsyn till. Nedan redovisas några utvalda delar av dessa, följt av mina reflektioner och lösningsförslag.

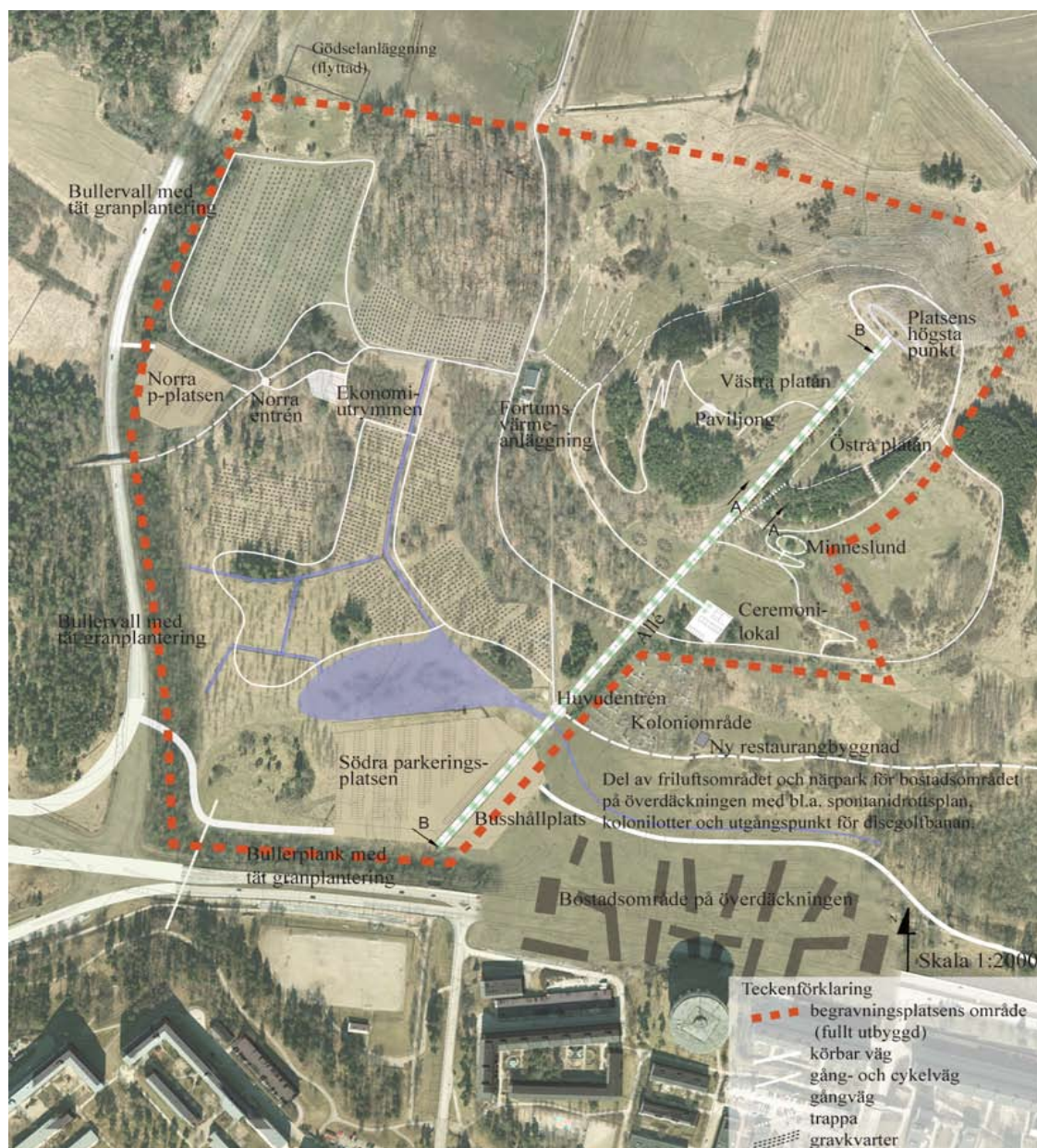
Motvikt till storstadsmiljö och plats för eftertanke

"Natur, miljö och kultur bör användas som utgångspunkt där varsamhet om miljön är central. Historia – nutid – framtid skall kunna samspela liksom integrationsaspekter avseende gravskick och traditioner. Området bör utgöra en viktig mötesplats för såväl sörjande som övriga boende. Utmaningen ligger i att försöka hitta en motvikt till vår storstadsmiljö i ett växande Stockholm där man kan erbjuda rymd, frihet och rofylldhet och ge möjlighet till eftertanke".

Ur tävlingsprogrammet

Den blivande begravningsplatsen ingår fortfarande som en del i Järvakilen och att anpassa förslaget till naturen på platsen var viktigt. Begravningsområdet föreslår jag ska hållas så öppet som möjligt mot angränsande områden för att inte begränsa spridningskorridorer och avvika från omgivande naturtyper för att förutsättningen för den biologiska mångfalden ska hållas intakt. Mot områden som kan verka störande (till exempel mot discgolfbanan) föreslås häckar/buskage och längs de starkt trafikerade vägarna förstärks bullervallar med tätplanterad gran för att göra platsen mer rofylld. Som en bonuseffekt innebär detta att stora järngrindar undviks, de jag själv upplevde som så skrämmande i min barndoms upplevelse av en begravningsplats.

Målet med förslaget var att skapa en miljö som får besökaren att känna att hon/han bytt miljö (jämför Kaplans & Kaplans "being away"), från stadens och vardagens stress

Föreslagen disposition av begravningsplatsen, se även bilaga 3.

till en plats formad efter naturens förutsättningar. Genom dispositionen blir huvudentrén den nod som de flesta naturligt passerar för att nå begravningsplatsen. För att ytterligare förstärka övergången till platsen, såväl mentalt som fysiskt föreslås en övergång i form av en bro över ett vattendrag i anslutning till entréplatsen.

Idag är det här en del av Järvafältet som används av människor i form av bland annat koloniområde, discgolfanläggning, utgångspunkt för skärmflygning och som ströv- och rekreationsområde. För att i framtiden kunna behålla dessa funktioner i anslutning till en begravningsplats, föreslås vägstråk som tillåter att passage genom området utan att verka störande för besökande och begravningsplatsen. Kullens plåtå får en forstätt inriktning mot "icke begravningsplatsrelaterade funktioner" i form av fortsatt utgångspunkt för skärmflygning, en skulpturpark och en paviljong där inte bara begravningsceremonier kan hållas utan även kanske bröllop och respektfulla musiktillställningar. Kullens topp med dess hänförande utsikt är en meditativ plats redan idag och för att inte påverka den rymd som finns här föreslås en mindre skulptur som ytterligare förstärker platsen som landmärke samt en ellipsformad trappavsats som ger många sittplatser med utblick åt alla håll. Med kullens topp som utflyktsmål blir den en naturlig mötesplats för såväl sörjande som allmänna besökare av grönområdet. Genom att göra allén till ett huvudstråk som förbinder entrén med toppen samt erbjuda många sittmöjligheter med varierande syn- och doftintryck längs vägen (jämför Kaplan & Kaplans *fascination*) ses hela stråket som en naturlig mötesplats.

Mellan begravningsplatsen och det planerade bostadsområdet på överdäckningen av E18 föreslås en närpark/rekreationsyta för att ge möjlighet för aktiviteter och möten mellan människor. Den befintliga restaurangen föreslås flytta utanför begravningsplatsens område och kan därmed samutnyttjas av discgolfklubben, koloniföreningen och spontana besökare i området utan att störa. Idrottsplaner, lek- och sittytor kan bidra till möten både som deltagare i

någon fysisk aktivitet eller mer passivt, kanske betraktande på avstånd. Inom det föreslagna begravningsområdet föreslås det rödmarkerade området på topplatån få en mer aktiv och tillåtande parkfunktion, medan det grönmarkerade ges en traditionell begravningsplats funktion. Park utanför begravningsområdet markeras med gult.

■ parkinriktad del inom begravningsområdet

■ begravningsplatsrelaterad del

■ park utanför begravningsområdet

Arkitektonisk utemiljö

“Ambition att det vinnande förslag ska tillföra området höga arkitektoniska och konstnärliga värden och att begravningsplatsen också kan bidra till identitet och samhörighet för de boende vid Järvafältet”

Ur tävlingsprogrammet

Byggnaderna på begravningsplatsen föreslås få ett nedtonat framträdande, där det höga arkitektoniska värdet består i att utforma ekologiskt anpassade, med miljövänliga energilösningar, funktionella och flexibla byggnader. Stora glasytor skapar kontakt med naturen inifrån byggnaderna och det konstnärliga syns i hantverket hos bruksföremålen, som i val och utformning av sittmöbler, soptunnor etc.

Förslagets mest utpräglade arkitektoniska inslag i utemiljön är allén, anläggningens ryggrad. Genom att låta en vegetativ funktion dominera platsen visar förslaget att naturen sätts i första hand. Allén påvisar också att människan påverkat naturen på platsen genom att ny vegetation har tillförts men i ordnad form.

Att tillgängligheten till området är högt är en förutsättning för att få de boende att vistas i området och därmed känna identitet och samhörighet med platsen. Genom den av kommunen planerade överdäckningen av E18 ökar tillgängligheten från stadsdelen Tensta, men att få goda förbindelser med övriga intilliggande stadsdelar samt få ett fungerande vägnät inom begravningsområdet som tillåter framkomlighet med cykel, underhållsfordon, gåendes, löpandes eller kanske skidandes utan att störa var också viktigt i förslaget. Att dessutom se till att Grahns åtta karaktärer finns i området ökar förutsättningarna att kunna erbjuda miljöer som känns bekanta och trygga samt erbjuder miljöer som passar olika syften och sinnesstämningar.

Inspirationsbild

Landmärke

Granholmstoppens stora kulle kan ses från alla håll över Järvafältet. En begravningsplats belägen centralt mellan de omgivande stadsdelarna i anslutning till kullen kommer att få ett stort symboliskt värde för nuvarande och kommande generationer.

Ur tävlingsprogrammet

Tydliga landmärken nära Granholmstoppen är Kista Science Tower med sina 32 våningar och Tensta vattentorn, gjorde att det var lätt att vid första anblicken skapa ännu ett högt monument som kunde komplettera och binda ihop de olika stadsdelarna. Vid närmare eftertanke och med hänsyn till hur platsen används idag och målsättningen med hur den ska användas och upplevas framöver skulle en koloss förta platsens rymd och dess meditativa kvalitet. Istället föreslås en skulptur placeras en bit från toppen, som inte med sin storlek utan funktion stärker kullen som landmärke. En skulptur i blank metall som rör sig med hjälp av vinden och annonserar sig genom att reflektera ljus likt solkatter.

Platsens disposition

“Stockholm är en växande storstad och 2030 beräknas en miljon människor befolka stadens olika delar. Fler begravningsplatser, som även möjliggör olika gravskick och traditioner är därför en nödvändighet. På Järva begravningsplats kan en integration mellan forntid, nutid och framtid uppnås. Här är ett område med gravar från vikingatid och medeltid som tillsammans med nya gravskick skapar integration i tid och rum, mellan gammalt och nytt samt mellan olika kulturyttringar och traditioner. Låt Järva begravningsplats bli en modern viloplats som förenar närheten till storstaden med att vara en stämningsfull och rofylld plats för besökande.”

Ur tävlingsprogrammet

Förslaget fokuserar på platsens disposition och innehåller stora sammanhängande ytor för gravkvarter. Hur dessa i detalj ska utformas lämnas öppet, men de föreslås delas in i mindre gravkvarter med hjälp av rumsbildande enhetliga häckar och släta gräsytor som skapar rymd. Denna gröna sammanhållande stomme kan sedan inom varje kvarter tillåta variation för att anpassa riktningen på gravarna eller andra religiösa krav samt integreras med befintliga gravlämningar på platsen. De ger också utrymme för individuella gravsmyckningar, då anonyma gravar inte efterfrågas i undersökningen "Ungdomars bild av framtidens kyrkogårdar" (Sörensen 2004, s.5). Med en sammanhållande stomme som tillåter variationer inom kvarteren blir anläggningen modern och flexibel utan att helheten förgår.

I en tid då vi rör oss alltmer mellan olika länder, kulturer, religioner och traditioner överensstämmer tävlingsprogrammet väl med ceremonilokal och inte en kyrka med en religiös objektivitet och flexibilitet av platsens funktion. I stadsdelarna i den här delen av Stockholm är andelen människor med utländsk härkomst hög. För Tensta är siffran 86,3 % (Stockholms stads utrednings- och statistikkontor AB, 2009).

Minneslunden är ett av de gravskick som föreslås ingå på platsen. Det är ett gemensamt anonymt gravområde där aska grävs ner eller strös ut. (Andersson et al. 2005, s. 6). Förslaget följer några av de råd Inger Berglunds samlat i boken "Kyrkogårdens meditativa rum" (1994) baserad på intervjuer, inventeringar och analyser. Minneslunden placeras högt för att förstärka känslan av rymd som ofta förknippas med högre makt. Att lägga den på kullens platå skulle dock innebära att kontakten med begravningsplatsens centrala funktioner som ceremonilokal och begravningskvarter gick förlorad. Det långa avståndet och nivåskillnaden i förhållande till entrén skulle också bli ett hinder och inte underlätta besöket av platsen. Den föreslagna platsen är fortfarande upphöjd i förhållande till övriga begravningsfunktioner, mer centralt placerad i anläggningen, närmare ceremonilokal och begravningskvar-

ter för att öka kontakten med begravningsområdet. För att ändå skapa en avskild plats som ger känsla av trygghet och ostördhet föreslås ett delvis omgärdande buskage främst mot områdets ytterkant, men med öppningar för siktlinjer och visuell kontakt mot allé, ceremonilokal och begravningskvarter. Att få utblick i landskapet ses som en symbol för att öka kontakten med livet utanför sorgens instängdhet. För att ge besökaren en punkt att vila blicken på och kanske hjälp att leda tanken i rätt riktning föreslås ett träd som fokus i minneslunden. Ett friväxande träd som symbol för livet, visar årstidernas växling och ger ett vackert skuggspel. Med flera sittmöbler och plats för rullstolar bör detta kunna bli en meditativ plats där naturens ljud med vindsus och fågelsång kan höras.

Förslagets minneslund

Kulturbärare

På platsen ska utrymme finnas för en mångfald av gravskick och kulturyttringar samtidigt som platsen ska vara stämningsfull och rofylld för besökaren. Den nya begravningsplatsen ska förstärka och utveckla områdets kultur- och naturvärden.

Ur tävlingsprogrammet

I förslaget undviks element som kan knytas till en viss religion eller kultur. Platsens utgör en neutral bas där den svenska naturen för visso är grunden, där val av material och utformning syftar till en ekologisk, hållbar miljö och där från människorna som vistas på platsen bidrar med kulturen. De element och värden som tillförs syftar till att berika människan som individ och tänkande varelse.

Kulturmässigt finns områdets kulturlandskap och närheten till Hästa gård med anor från 1500-talet och som idag drivs ekologiskt i 4H:s regi (Hästa 4H Lantbruk, 2010). Gårdens kvalitéer integreras i förslaget genom utblickar mot gården och inslaget av boskap som både håller de hälsofrämjande hagmarkerna öppna och gynnar en rik flora.

Växtematerialmässigt tillförs allén, några avdelande häckar/buskage och de bullerdämpande granplanteringarna. I övrigt bevaras och förstärks det redan befintliga. Björk-karaktern stärks i områdets sydvästra del där den relativt unga björkplanteringen får utvecklas och utökas där det nuvarande koloniområdet ligger. De många gläntor, stigar och stråk som används av den befintliga discgolfbanan bevaras och erbjuder många varierade platser för lugn och kontemplation.

Skötselmässigt föreslås att några döda trädstammar lämnas liggande i skogspartierna för att gynna den biologiska mångfalden.

Ett större dammsystem och LOD-anläggning⁴) förordas för att avlasta Igelbäcken, Stockholms artrikaste bäck där den sällsynta fisken grönlungen finns (Igelbäckens naturreservat, 2009).

Som en ny kulturbärare föreslås dels en ceremoniplats på topplatåns västra del, som med sin avgränsning från begravningsfunktionerna skulle kunna tillåta lugnare teater- eller musikarrangemang utan att verka störande. På den östra delen av platån införs en skulpturpark som skulle kunna locka besökare till nya upplevelser.

Etappvis utbyggnad

Järva begravningsplats kommer att byggas ut etappvis under en mycket lång period. Genomförbarhet är centralt för uppdraget liksom en tydlig vision att skapa en modern begravningsplats, som ger platsen identitet utifrån nytänkande, god gestaltning och lyhördhet för besökarnas behov.

Ur tävlingsprogrammet

Att hitta en etappindelning för utbyggnad av begravningsplatsen stegvis var svårt. Till stora delar bygger förslaget på att i ordningsställa och flytta funktioner (som vägnät, koloniområde och discgolfbanor) redan i ett första skede. Trots att de begravningskvarter som föreslås anläggas först tillåter att till exempel koloniområdet och viss vägsträckning flyttas i ett senare skede när behovet av fler begravningskvarter uppstår, skulle ett sådant markomställningsarbete påverka platsens helhet negativt. Enligt min syn på respekt och värdighet för de begravda och dess besökare kan inte grävmaskiner och markarbeten med tunga transporter av material ske i närområdet utan att verka störande.

De miljöpsykologiska forskningsresultat som detta examensarbete refererar till syftar till att hjälpa personer som är i behov av rehabilitering från stressrelaterade symptom. En

familjemedlem som dör orsakar ett av de mest stressfyllda tillfällena i den närståendes liv (Ott 2003 se Ihrmark 2007, s. 8). En allmänt hälsofrämjande utgångspunkt för platsen både som kontrast till den ökande stads- och trafikintensiteten men även för att skapa platser för kontemplation och eftertanke inte bara för sörjande besökarens behov stärker platsens kvalitéer.

Befintlig utblick

4. LOD: Lokalt Omhändertagande av Dagvatten

Förslaget Järva reflektum

Förutom att bemöta tävlingsledningens krav och önskemål fokuserar förslaget på begravningsområdets disposition och hur det knyter an till omgivningen. Detta med anledning av det långsiktiga perspektivet och det faktum att man flyttar inte på en gravplats. Med detta fokus, arkitekt-tävlings kriterier (bilaga 1), kunskaper och slutsatser från mitt förarbete samt Kaplans ledord, *coherens, being away, fascination* och *compability* på väggen jobbades förslaget med Järva reflektum fram och skickade in till tävlingsjuryn den 15 februari 2010. Bilaga 3 innehåller förslaget i sin helhet.

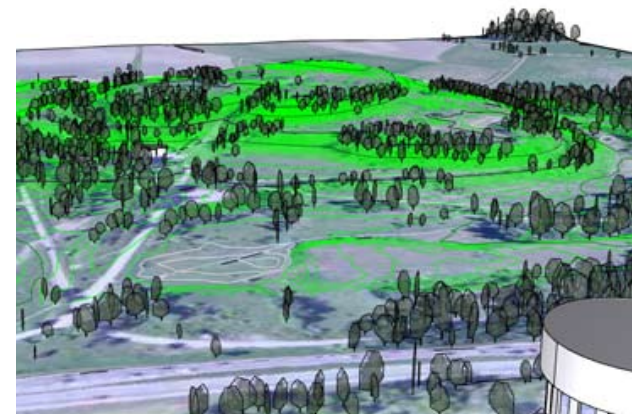
Järva reflektum, tävlingsförslaget finns i sin helhet i bilaga 3.

Diskussion

Under min utbildningstid till landskapsarkitekt har jag provat flera olika skissmetoder. I arbetet med förslaget till begravningsplats blev det mycket ordsmissande i början för att få överblick över vilka förutsättningar, krav och önskemål som fanns eftersom de var så många. Mitt arbetsätt med några långa intensiva arbetsdagar följt av flera dagars uppehåll gjorde att det var lång startsträcka varje gång arbetsperioderna med förslaget återupptogs. Ordsmissorna fungerade då även som minnesanteckningar. En fördel med avbrotten från arbetet var att nya tankar och idéer uppstod spontant, en effekt som även framkom som svar i enkäten.

I enkäten som gjordes i form av sex frågor som mailades ut till fem landskapsarkitekter som jobbat med utformning av begravningsplatser, ställdes frågan om de ofta provade på nya skissmetoder. Svaret var nej, vilket jag kopplar samman med deras erfarenhet. Det är kanske just den oerfarnes dilemma att hitta en metod (eller flera) som känns trygg och bekväm att arbeta med, samtidigt som en inarbetad och förfinad metod också borde innebära att arbetsprocessen blir mer effektiv. Jag har ännu inte hittat en metod som passar mig utan behöver göra fler gestaltningsförslag där jag kan fortsätta prova olika metoder och kombinationer av dessa för att hitta ett arbetssätt som passar mig.

Eftersom förslaget fokuserar på disposition av platsen (samt en etappindelning) och med anledning av platsens varierande terräng, skulle en fysisk tredimensionell modell passat bra att jobba med. Då en fysiskt modell inte var ett godkänt redovisningsätt enligt tävlingsprogrammets inlämningskrav, tog jag mig inte tid till att bygga upp en modell enbart för att ha för egen del. Istället fick en utskrivet CAD-ritning inklusive höjdkurvor och med ortofotot i bakgrunden utgöra "en platt tredimensionell modell". På denna skissades med färgpennor på skisspapper. I presentationen användes ortofotot (dock redigerat) med

Vy från söder mot Granholmstoppen utifrån en digital tredimensionell modell. Tensta vattentorn i förgrunden.

höjdkurvorna som grund i situationsplanerna för att komma så nära en tredimensionell modell som möjligt. En negativ effekt med att använda ett redigerat ortofoto som underlag i presentationen är att bilden av nuläget försvinner, vilket skulle kunnat klargöras med en separat nulägesbild. Jag antog dock att juryn är väl förtrogen med platsen och valde att inte redovisa en bild av nuläget.

I tävlingsunderlaget fanns en digital tredimensionell modell, men den levererades enbart med läsmöjlighet. Om ett redigerbart underlag lämnats ut samt om mina kunskaper i tredimensionellt ritande i Autocad hade varit bättre, hade jag valt att använda den tekniken. Speciellt med hänsyn till att mycket i problemlösningen i detta uppdrag handlade om att göra den 30 m höga kullen mer tillgänglig utan att överstiga kravställarens tillgänglighetskrav på maximal lutning 1:20. Förslaget visar att alléns sträckning uppfyller tillgänglighetskravet förutom på sträckan i höjd med minneslunden och upp till platans mitt. Här är lutningen 1:12. Som komplement erbjuds många sitt- och vilplatser längs allén samt alternativa vägar upp till kullens topp.

I tävlingsprogrammet ingick även att förslå byggnaders (ceremoni- och ekonomibyggnaders) placering och utformning. Förutom situationsplanen som visar byggnadernas placering och ytfördelning, presenteras perspektiv av byggnaderna grovt skissade samt färglagda med tuschpennor. Detaljeringsgraden var låg för att ge intryck av att detta endast var ett ”inriktningsförslag” som grund för ett fortsatt arbete.

Över hundra förslag kom in till tävling. Efter att ha tittat på några av de andra förslagen insåg jag hur viktig dispositionen av området var för mig. Platsernas placering i förhållande till varandra gör det möjligt att påverka och förbereda besökaren känslomässigt för olika möten och reaktioner när han/hon rör sig på området. För mig var det också viktigt att området var *coherent* för att göra det lättorienterat samt underlätta transporten till de olika delområdena speciellt för människor med nedsatt rörelseförmåga. I förslaget är begravningskvarteren endast utformade i stort, för att senare kunna göra det möjligt att välja olika inriktningar i olika kvarter med avseende på religion, för barn eller kanske för ”ofödda foster”. Att begravas tillsammans med sitt husdjur är idag inte tillåtet eftersom begravningslagen (1990:1144) endast tillåter begravning av folkbokförda på allmänna eller enskilda begravningsplatser. Önskemålet om att få bli begravnen tillsammans med sina husdjur när man dör dyker ofta upp i media när någon känd person avlider (Lindeberg 2009), och en genomtänkt grundstomme och dispositionsplan för begravningsplatsen gör den möjlig att utveckla i takt med att samhället förändras.

Att kunna integrera många funktioner på platsen (god *compability*), men ändå respektera och avskilja de begravningsrelaterade områdena var en stor utmaning. En lyckad lösning kan leda till att fler människor vistas i området och därmed ökar även trygghetsaspekten.

I Stockholms regionala utvecklingsplan för Stockholm (2009, s. 95) beskrivs Kista med omnejd i framtiden få en karaktär av stadskärna vilket förknippas med högre be-

folkningstäthet och trafikintensitet, en miljö med högre risk för stressverkan. Utifrån de miljöpsykologiska forskningsresultat som visar grönytors positiva inverkan på stressrelaterade symptom borde allt fler grönområden i stadsmiljö ses som en möjlighet att med hjälp av lämplig utformning bidra till en avstressande miljö och vara en möjlig tillflykt för återhämtning från vardagsstress.

Gestaltningförslaget Järva reflektum är lågmält och syftar till att anpassa sig till och framhäva naturen på platsen. Att schakta ur för allén kanske inte anses vara att anpassa sig till platsens förutsättningar, men eftersom kullen består av schaktmassor från tiden då tunnelbanan skapades anser jag att det är tillåtet att flytta massorna igen. Denna gång för att bilda en bullerdämpande vall mot Akallavägen. Även layoutmässigt är förslaget lågmält vilket kan ses som bristande erfarenhet av att skapa ”säljande” gestaltningförslag, men avsikten var att visa samhörighet med förslagets inriktning och tidiga idéstadium samt att innehållet med dess lösningar prioriterats framför förslagets layout. I tävlingsskedets stressiga slutfas glömdes sidnumreringen av planscher och bildtexter bort att infogas, detaljer som gör förslaget onödigt otydligt och svårt att förstå. Fler schematiska bilder visandes indelning och relationer mellan olika delområden hade också förenklat förslaget för betraktaren.

Att ha deltagit i en arkitekttävling har definitivt gjort mig en erfarenhet rikare. Dels för att det inneburit en del krav som inte funnits med i gestaltningsprojekten i utbildningsplanen. Till exempel krävdes att ett flygfoto, ett perspektiv över området skulle utgöra underlaget i ett fotomontage som skulle ingå i presentationen av förslaget. Perspektivet var valt ur en sådan vinkel att det inte kom att visa så stora förändringar av området jämfört med idag. Förslaget skulle även skickas in som en digital fil. Den maximala filstorleken var begränsad till 10 Mb, vilket kom att innebära en del extraarbete i slutfasen inför inlämning då en genomgång av bildunderlag med omsparande i format som minskade den digitala storleken var tvunget att göras. Det var också första gången jag lämnade in ett gestaltningförslag enbart

skriftligt utan att få chansen att komplettera förslaget vid en muntlig presentation. Av texten skulle alla bakomliggande tankar framgå och hur väl genomtänkt lösningen var, vilket påverkade förslaget genom att textmängden växte. Det var också första gången jag gjorde ett gestaltningförslag ”på riktigt”, ett förslag som skulle kunna ligga till grund för ett genomförande. Vetskapen om det ökade skärpan och motiveringen till att göra ett förslag som verkligen är realiserbart.

Eftersom förslagen lämnas in anonymt kan vem som helst lämna in förslag bara kraven i tävlingsprogrammet uppfylls. Det innebär att lekmän och personer med lång yrkeserfarenhet tävlar på lika villkor. Eller gör de det? Min gissning är att personer och kontor som funnits med länge i branschen har utvecklat presentationsstilar som gör att de känns igen och därmed försvinner en del av anonymiteten. Av de 111 godkända förslag som kommit in till tävlingen och som finns tillgänglig på Sveriges Arkitekters hemsida (Begravningsplats Järvafältet, 2010) samt utställda i Tensta gymnasium till och med den 23 maj, har jag ännu inte hunnit studera så många att jag kan dra några slutsatser. I slutet av juni ska vinnaren presenteras och det ska bli intressant att ingående studera det vinnande förslaget och framför allt läsa juryns motivering för att se hur Järva begravningsplats lämpligast bör utformas – en fråga jag funderat på och jobbat med så länge.

Källförteckning

100 punkter för ett bättre Järva (2009). Stockholms stads hemsida. (Elektroniskt)

Tillgänglig: <http://www.stockholm.se/Fristaende-webbplatser/Fackforvaltningssajter/Stadsledningskontoret/Jarvalyftet/Vision-Jarva-2030/> [100331]

Andersson, Jan-Olof m.fl. (2005). Begrepp i begravningsverksamheten. *Grön fakta 5/2005*. Movium, SLU, Alnarp.

Begravningslagen 1990:1144. Stockholm: Kulturdepartementet. (Elektroniskt)

Tillgänglig: <http://www.notisum.se/RNP/sls/lag/19901144.htm> [100510]

Begravningsplats Järvafältet (2010). Sveriges arkitekters hemsida. (Elektroniskt)

Tillgängligt: <http://www.arkitekt.se/jarva09> [100510]

samt tävlingens underlag via nedanstående länk tillsammans med lösenord (erhållet vid anmälan till tävlingen)

Tillgängligt: <http://www.arkitekt.se/s52704> [100510]

Berglund, Inger (1994). *Kyrkogårdens meditativa rum*. Borås, Verbum Förlag.

Björkman, Armand (1988). *Skisser och sånt*, Arkitektur förlag, Bohuslännings Boktryckeri AB Uddevalla

Ekoparken (2010). Hemsida. [Elektronisk]

Tillgänglig: <http://ekoparken.com> [100331]

Förbifart Stockholm (2010). Trafikverkets hemsida (Elektroniskt)

Tillgängligt: <http://www.trafikverket.se/Privat/Projekt/Stockholm/Forbifart-stockholm/> [100510]

Grahn, Patrik (2005). Om trädgårdsterapi och terapeutiska trädgårdar. M. Johansson & M. Küller (red). Svensk miljöpsykologi (s.245-262) Lund: Studentlitteratur.

Grahn, Patrik (2008). *Terapiträdgården på Alnarp*. [Elektronisk]. Vårdalinstitutets Tematiska rum: Kultur i vård och omsorg.

Tillgänglig: www.vardalinstitutet.net, Tematiska rum. [100330]

Grahn, Patrik (2008). *Terapiträdgården på Alnarp*. [Elektronisk]. Vårdalinstitutets Tematiska rum: Kultur i vård och omsorg.

Tillgänglig: www.vardalinstitutet.net, Tematiska rum. [100330] citerar Kaplan, R. & Kaplan, S. 1989. *The Experience of Nature*, Cambridge University Press, Cambridge.

Hennius, Maria (2006). *Sigfrids granne - en begravningsplats för alla*. (Elektroniskt). Examensarbetete i landskapsarkitektur, SLU, Ultuna.

Tillgänglig: <http://ex-epsilon.slu.se:8080/archive/00000920/> [100510]

Husby (2010). Stockholms stadsmuseums hemsida (Elektroniskt)

Tillgänglig: <http://www.stadsmuseum.stockholm.se/kma.php?kategori=62&sprak=svenska> [100331]

Hästa 4H Lantbruk (2010). Hemsida.(Elektroniskt),

Tillgänglig: <http://www.4hlantbruk.se/>

Igelbäckens naturreservat (2009). Stockholms stads hemsida. (Elektroniskt)

Tillgänglig: <http://www.stockholm.se/KlimatMiljo/Natur/Naturreservat-i-Stockholms-stad/> [100331]

Ihrmark, Camilla (2007) *Att uppleva och bearbeta sorg*. (Elektronisk). D-uppsats i psykologi Mälardalens högskola, Institutionen för Samhälls- och Beteendevetenskap, http://www.sorg.se/press-material/pdfs/VT07%20-%20Att_uppleva_och_bearbeta_sorg%20-%20D-uppsats%2015p.%20Mälardalens%20högskola.pdf

citerar Ott, C. H. (2003). The impact of complicated grief on mental and physical health at various points in the bereavement process [Electronic version]. *Death Studies*, 27, 249-272.

Jacobson, Maria (2004). Järvafältets planerade framtidsstad som istället blev naturreservat. *Sollentunajournalen*. Nr 4, 2002, årgång 39. (Elektroniskt).

Kommunstyrelsen i Sollentuna kommun.

Tillgänglig: <http://www.sollentunajournalen.se/lokalt/journalen/2004/nr4-04/jarva.htm> [100331]

- Kaplan, Rachel, Kaplan, Stephen & Ryan, Robert L. (1998). *With people in mind*. Island Press, Washington DC. (s.7-48)
- Landqvist, Jan (2001). *Vilda idéer och djuplodande analys om designmetodens grunder*, Carlssons bokförlag
- Lindeberg, Staffan (2009). Till sista vilan – med hundarna. *Aftonbladet*, 4 oktober.
- Länsstyrelsen i Stockholm (2010). Hemsida. (Elektroniskt)
Tillgängligt: http://www.ab.lst.se/templates/Forms_____2203.asp [100510]
- Nationalencyklopedin (2010). (Elektroniskt)
Tillgängligt: <http://www.ne.se> [100628]
- Nörretranders, Tor (1993). *Märk världen*. Bonnier, Alba. Stockholm.
- Olsson, Titti (1999). Morgondagens kyrkogård, *Grön fakta 3/1999*. Movium, SLU, Alnarp
- Ouist, Patrick (2003). Marknadsför kyrkogårdar för vad de är – vackra parker! *Grön fakta 6/2003*. Movium, SLU, Alnarp
- Regionplanekontoret i Stockholms län (2009), Remisshandling 30 juni–30 oktober 2009.
- Stiftelsen Kulturvård Mälardalen (2008). Fornlämningsmiljöer vid Järva friområde, *Rapport 2008:50*. (Elektroniskt). Västerås: Stiftelsen Kulturvård Mälardalen
Tillgänglig: http://www.kmmd.se/filearchive/9/927/KM%20Rapport%202008_50.pdf [100510]
- Stockholms stads utredning- och statistikkontor AB (2010). *Invånare med utländsk bakgrund 2009, Tensta*. (Elektroniskt)
Tillgängligt: <http://www.usk.stockholm.se/tabellverktyg/tv.aspx?projekt=omradesfakta&omrade=22408> [100331]
- Svenska Akademiens ordlista (2007). (Elektroniskt)
Tillgängligt: <http://www.svenskaakademien.se/web/Ordlista.aspx> [100628]
- Sörensen, Ann-Britt (2003). Kyrkogården i framtiden- ur ungdomars perspekti. *Movium Rapport 2:2003* (Elektroniskt)
Tillgänglig: <http://diss-epsilon.slu.se:8080/archive/00000412/01/Manusepsil.pdf>. [100510]
- Sörensen, Ann-Britt (2004). Ungdomars bild av framtidens kyrkogård, *Gröna fakta 7/2004*. Movium, SLU, Alnarp
- Sörensen, Ann-Britt & Wembling, Mona (2008) Kyrkogården – en minnenas trädgård, *Gröna fakta 4/2008*. Movium, SLU, Alnarp
- Ulrich, Roger S. (1999). Effects of Gardens on Health Outcomes: Theory and Research. s. 27-86, i Cooper Marcus C & Barnes M (eds), *Healing Gardens. Therapeutic Benefits and Design Recommendations*, John Wiley & Sons, New York.
- Vision Järva 2030* (2009). Stockholms stads hemsida. (Elektroniskt)
Tillgänglig: <http://www.stockholm.se/Fristaende-webbplatser/Fackforvaltnings sajter/Stadsledningskontoret/Jarvalyftet/Vision-Jarva-2030/> [100331]
- Varldsarv* (2009). Riksantikvarieämbetets hemsida (Elektroniskt)
Tillgängligt: http://www.raa.se/cms/extern/vart_uppdrag/fragor_och_svar/varldsarv.html [100331]
- Varldsarvets kyrkogård*. (2010). Stockholms stads hemsida. (Elektroniskt)
Tillgänglig: <http://www.skogskyrkogarden.se/varldsarv/index.php> [100331]
- Åstrand, Göran (1998) *Känt och okänt på Stockholms kyrkogårdar*. Värnamo, Ordalaget Bokförlag. S. 8.

Bilaga 2. Underlag i arkitekttävlingen

Alla tillgängliga på Sveriges Arkitekters hemsida:

<http://www.arkitekt.se/s52704> med lösenord

1. Översiktskarta. *Visar var platsen ligger.*
2. Grundkart. *Visar begravningsplatsens maximala utbredningsområde.*
3. Ortofoto. *Flygfoto över begravningsplatsens område samt närområde.*
4. Foton. *175 foton samt kartor som visar varifrån foton är tagna.*
5. Flygfoto. *Flygperspektivbild över området.*
6. Flygbilder. *8 flygfoton i olika vinklar över området.*
7. Landskapstyper. *Inventering där området är indelat i 59 delområde och beskrivs kortfattat med undervegetation, träd, buskar och övrig information.*
8. Discgolfbana. *Karta över banan.*
9. Geologiskt och hydrologiskt underlag. *Järvafältets vattenutredning: Översiktlig utredning av yt- och grundvattensituationen för utredningsområdet för planerad begravningsplats på Järvafältet, Uppdragsnummer 1143374. 2009-09-30 Sweco på uppdrag av Kyrkogårdsförvaltningen Stockholms stad.*
Bilaga 1: Översiktskarta utredningsområdet på Järvafältet.
Bilaga 2: Översiktskarta, utredningsområde, geologi, grundvattenmagasin och grundvattenrör.
Bilaga 4: Översiktskarta ytvattendelare.
10. Fornlämning. *Kulturmiljövård Mälardalen (2008). Fornlämningsmiljöer vid Järva friområde, Inventering och utvärdering. Rapport 2008:5. Stiftelsen Kultur miljövård Mälardalen, Västerås.*
11. Förbifarten. *3 bilder samt en bullerkarta.*
12. E18 överdäckning. *En karta samt ett perspektiv.*
13. Kulturresevat. *Karta över Igelbäckens naturreservat. Utdrag ur "Beslut om inrättande av Igelbäckens kulturresevat".*
14. Vision Järva 2030. *Stockholms stads mål- och visionsdokument för utvecklingen av Järva.*
15. Järva begravningsplats. *3D-modell i pdf-format.*
16. Begrepp i begravningsverksamheten 2005. *Andersson, Jan-Olof m.fl. (2005). Grön fakta 5/2005. Movium, SLU, Alnarp.*
17. Program för allmän tävling om en ny begravningsplats vid Järvafältet i Stockholm. *Kyrkogårdsförvaltningen Stockholm stad. Se bilaga.*